NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-7]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

13.00.00-PEDAGOGIKA
journal.namdu.uz
PEDAGOGICAL

VIKTOR USPENSKIY KONSEPSIYASI ASOSIDA PEDAGOGIK KOMPETENTLIK VA MA'NAVIY YETUKLIK INTEGRATSIYASI

Raximov Kodirjon Karimberdiyevich
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Maqolada pedagogik kompetentlik va ma'naviy yetuklikning integratsiyasi masalasi V.A.Uspenskiy ilmiy-pedagogik faoliyatidan qayta tiklanadigan tamoyillar asosida tadqiq etiladi. Muallif kasbiy tayyorgarlikdagi ikki qarama-qarshi xavfni – qadriyatli asosdan ajralgan texnik mahorat va mahoratsiz qolgan ezgu niyatni – tahlil qilib, ularni bartaraf etish yo'li mahorat va ma'noning yaxlitligida ekanini asoslaydi. Tadqiqotda integratsiyaning to'rt tekisligi, uning to'rt darajasi va integratsiyani ta'minlovchi uch mexanizm ishlab chiqiladi hamda uzilish holatlarining tipologiyasi yaratiladi. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuvning cheklovlari va ma'naviy yetuklikni o'lchash muammosi ko'rib chiqiladi. Xulosada kompetentlik va ma'naviy yetuklikni alohida shakllantirib, so'ngra birlashtirish mumkin emasligi, ular bir jarayonda birgalikda tarkib topishi asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *pedagogik kompetentlik, ma'naviy yetuklik, integratsiya, Viktor Uspenskiy, kasbiy mahorat, fronezis, kompetensiyaviy yondashuv tanqidi, ta'lim maqsadlari, missiya, oliy pedagogik ta'lim.*

ИНТЕГРАЦИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ И ДУХОВНОЙ ЗРЕЛОСТИ НА ОСНОВЕ КОНЦЕПЦИИ ВИКТОРА УСПЕНСКОГО

Аннотация: *В статье исследуется проблема интеграции педагогической компетентности и духовной зрелости на основе принципов, реконструированных из научно-педагогической деятельности В.А. Успенского. Автор анализирует две противоположные опасности профессиональной подготовки – техническое мастерство, оторванное от ценностной основы, и благие намерения, лишённые мастерства, – и обосновывает, что путь их преодоления лежит в целостности мастерства и смысла. Разрабатываются четыре плоскости интеграции, четыре её уровня и три обеспечивающих её механизма, создаётся типология случаев разрыва. Рассматриваются ограничения компетентностного подхода и проблема измерения духовной зрелости. В заключении обосновывается, что компетентность и духовную зрелость невозможно формировать по отдельности с последующим объединением: они складываются совместно в едином процессе.*

Ключевые слова: *педагогическая компетентность, духовная зрелость, интеграция, Виктор Успенский, профессиональное мастерство, фронезис, критика компетентностного подхода, цели образования, миссия, высшее педагогическое образование.*

THE INTEGRATION OF PEDAGOGICAL COMPETENCE AND SPIRITUAL MATURITY BASED ON VIKTOR USPENSKY'S CONCEPTION

Abstract: *The article examines the integration of pedagogical competence and spiritual maturity on the basis of principles reconstructed from the scholarly and pedagogical work of V.A. Uspensky. The author analyses two opposing dangers in professional preparation – technical mastery detached from its value base, and good intentions devoid of mastery – and substantiates that the way to overcome them lies in the wholeness of skill and meaning. Four planes of integration, four levels of it, and three mechanisms that support it are elaborated, and a typology of cases of disintegration is created. The limitations of the competency-based approach and the problem of measuring spiritual maturity are considered. In conclusion, it is substantiated that competence and spiritual maturity cannot be formed separately and then combined: they take shape together in a single process.*

Keywords: *pedagogical competence, spiritual maturity, integration, Viktor Uspensky, professional mastery, phronesis, critique of the competency-based approach, aims of education, mission, higher pedagogical education.*

KIRISH

Zamonaviy oliy pedagogik ta'limda bo'lajak o'qituvchiga qo'yiladigan talablar odatda ikki guruhga ajratiladi. Birinchi guruh kasbiy kompetentlikni – fan bilimlarini, metodik ko'nikmalarni, baholash va sinfni boshqarish qobiliyatini – qamrab oladi. Ikkinchi guruh ma'naviy-axloqiy fazilatlarni, qadriyat yo'nalishlarini va kasbiy pozitsiyani o'z ichiga oladi. Amaliyotda esa bu ikki guruh ustida alohida ishlanadi: birinchisi metodik fanlar va amaliyot orqali, ikkinchisi tarbiyaviy

tadbirlar orqali shakllantiriladi. Bunday ajratilish oʻqituvchi shaxsining yaxlitligiga zid boʻlib, pedagogik tayyorgarlikning samaradorligini pasaytiradi. Mazkur ajralishning oqibatlari ikki qarama-qarshi xavfda namoyon boʻladi. Birinchi xavf qadriyatli asosdan ajralgan texnik mahoratdir: bunday oʻqituvchi metodik jihatdan savodli dars oʻtadi, hujjatlarni oʻz vaqtida topshiradi, koʻrsatkichlarni taʼminlaydi, biroq uning faoliyatida oʻquvchi shaxsi emas, natija koʻrsatkichi markazda turadi. Ikkinchi xavf mahoratsiz qolgan ezgu niyatdir: oʻqituvchi bolalarni sevadi va ularga yaxshilik qilishni xohlaydi, ammo buning uchun zarur kasbiy vositalarga ega emas. Ikkala holatda ham natija kutilganidan past boʻladi. Mazkur muammoning yechimini tushunishda tarixiy namunalar alohida ahamiyat kasb etadi. V.A.Uspenskiy (1879–1949) faoliyati bunday namunalardan biri hisoblanadi. 1913-yilda Peterburg konservatoriyasini A.K.Lyadov sinfi boʻyicha tugatgan, yaʼni oʻz davrining eng yuqori kasbiy tayyorgarligini olgan musiqashunos 1918-yilda Toshkentga kelib, oʻz mahoratini shaxsiy ijodiy karyeraga emas, oʻzga xalq madaniy merosini saqlashga yoʻnaltirdi. 1923-yilda Buxoroda amalga oshirilgan va 1924-yilda nashr etilgan Shashmaqom nota yozuvi aynan shu tanlovning natijasidir. Mazkur ish misolida kompetentlik va maʼnaviy pozitsiyaning oʻzaro bogʻliqligi yaqqol koʻrinadi. Maqomni notaga olish uchun yuqori kasbiy mahorat zarur edi: murakkab lad tizimini, oʻziga xos ritmik tuzilmani va yevropa nota yozuvi bevosita ifodalay olmaydigan nozikliklarni qayd etish professional tayyorgarliksiz mumkin emas. Ayni paytda, bu ishni amalga oshirish uchun mahoratning oʻzi yetarli emas edi: uni yillar davomida, qulay sharoitsiz, shaxsiy shuhrat vaʼdasisiz davom ettirish uchun ishning maʼnosiga ishonch zarur boʻlgan. Mahorat imkoniyat bergan, maʼno esa yoʻnalish belgilagan. Mazkur ikki xavfning umumiy ildizi bitta: mahorat va maʼnoning bir-biridan ajralishi. Texnik mahorat qadriyatga nisbatan neytraldir, u turli maqsadlarga bir xil darajada xizmat qila oladi. Maʼno esa yoʻnalish beradi, biroq oʻzi vosita yaratmaydi. Shu sababli kasbiy tayyorgarlikda ularni alohida shakllantirib, keyin birlashtirish gʻoyasi metodologik jihatdan asossizdir: ajratilgan holda shakllangan mahorat allaqachon oʻz mantiqiga ega boʻladi va unga keyinchalik qadriyatli mezonni qoʻshish qiyin kechadi. Mazkur maqolaning metodologik pozitsiyasini aniq belgilash lozim. V.A.Uspenskiy pedagogik konsepsiya yoki nazariy tizim yaratmagan; uning merosi musiqashunoslik va musiqa etnografiyasiga oid. Shu sababli bu yerda uning konsepsiyasi deganda tayyor taʼlimot emas, balki hujjatlashtirilgan faoliyatdan – kasbiy qarorlari, ularning ketma-ketligi va ularga sarflangan umridan – qayta tiklanadigan pozitsiya tushuniladi. Bunday rekonstruksiya pedagogika tarixida asoslangan yondashuv boʻlib, uning qatʼiy sharti har bir xulosani hujjatli faktga tayantirish va tadqiqotchi talqinini manbadan ochiq farqlashdir. Mazkur masalaning tarixiy fonida yana bir jihat bor. Uspenskiy faoliyat yuritgan davrda milliy musiqa kadrlari endigina shakllanayotgan edi va oʻqituvchining oldida ikki yoʻl turardi: tayyor yevropa andozalarini koʻchirish yoki mahalliy anʼanaga tayangan holda oʻz maktabini qurish. Birinchi yoʻl tezroq va osonroq edi; ikkinchisi koʻproq mehnat talab qilsa-da, barqaror natija berardi. Uning tanlovi ikkinchisi boʻlgan va bu tanlov texnik emas, qadriyatli xarakterga ega edi. Uspenskiy faoliyatining uzoq davom etgan oʻqituvchilik qismi ham mazkur masala uchun ahamiyatli. U 1918–1922-yillarda Toshkent Xalq konservatoriyasida garmoniya fanidan dars bergan, 1928–1934-yillarda musiqa bilim yurtida ishlagan, 1936-yildan Toshkent konservatoriyasi professori va musiqa-nazariy fakulteti dekani boʻlgan, 1932-yildan esa Sanʼatshunoslik institutida musiqa kabinetiga rahbarlik qilgan. 1943-yilda sanʼatshunoslik doktori ilmiy darajasini olgan. Uning oʻqituvchilik faoliyati ilmiy izlanishlaridan ajralgan emas edi: ekspeditsiyalarda toʻplangan material bevosita oʻquv jarayoniga kirgan. Kompetentlik tushunchasining oʻzi zamonaviy pedagogik nazariyada bahsli masalalardan biri boʻlib qolmoqda. Keng tarqalgan talqinga koʻra kompetensiya bilim, koʻnikma, motivatsiya va qadriyat yoʻnalishlarining yaxlit birikmasi boʻlib, u aniq vaziyatdagi samarali faoliyatda namoyon boʻladi. Mazkur taʼrifda qadriyatlar kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida qayd etilgan, biroq amaliy baholash tizimlarida koʻpincha faqat kuzatiladigan va oʻlchanadigan koʻnikmalar hisobga olinadi. Shu tariqa nazariy darajada birlashtirilgan narsa amaliy darajada yana ajralib ketadi. Maʼnaviy yetuklik tushunchasi ham aniqlashtirishni talab qiladi. Mazkur tadqiqotda u shaxsning oʻz faoliyatining maʼnosini anglashi, uni oʻzidan katta maqsad bilan bogʻlay olishi, qadriyatlar toʻqnashuvida asoslangan tanlov qila olishi va oʻz qarorlari uchun javobgarlikni oʻz zimmasiga olishga tayyorligi sifatida tushuniladi. Bunday talqinda maʼnaviy yetuklik mavhum sifat emas, balki aniq vaziyatlarda namoyon boʻladigan, demak kuzatilishi mumkin boʻlgan pozitsiyadir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mazkur tadqiqotning birlamchi manba bazasini V.A.Uspenskiyning ishlari va ular haqidagi adabiyot tashkil etadi. 1924-yilda nashr etilgan Shashmaqom nota yozuvi yuqori kasbiy mahorat madaniy meros xizmatiga qoʻyilgan ishning namunasi hisoblanadi. A.Xojimamatov va M.Muhammadjonovaning olimning ijodiy yoʻliga bagʻishlangan maqolasida uning milliy musiqa madaniyatiga qoʻshgan hissasi tahlil qilinadi. Mazkur manbalar integratsiya masalasini mavhum mulohaza darajasidan aniq tarixiy material darajasiga koʻtarish imkonini beradi. Bilim turlarini farqlash masalasi falsafiy anʼanada chuqur ishlab chiqilgan. Aristotel nazariy bilim, texnik mahorat va amaliy donolikni ajratib, amaliy donolikni aniq vaziyatda toʻgʻri harakatni belgilash qobiliyati sifatida talqin qilgan. Y.Kessels va F.Kortagen mazkur farqlashni zamonaviy oʻqituvchi tayyorlash muammolariga tatbiq etib, pedagogik taʼlimda umumiy nazariy bilimning ustunligi va amaliy donolikning eʼtibordan chetda qolishini tanqid qilishgan. Ularning fikricha, oʻqituvchiga eng zarur bilim umumiy qoida emas, aniq vaziyatni koʻra bilish va unda toʻgʻri qaror qabul qilish qobiliyatidir. Kompetensiyaviy yondashuv va uning tanqidi ham keng tadqiq etilgan. F.Vaynert kompetensiya tushunchasini konseptual aniqlashtirib, uni murakkab

talablarni bajarishga imkon beruvchi kognitiv va motivatsion resurslar tizimi sifatida ta’riflagan. T.Haylend esa kompetensiyaga asoslangan ta’limning tanqidiy tahlilini amalga oshirib, uning bilimni mayda kuzatiladigan birliklarga boʻlish va kasbiy faoliyatning yaxlitligini yoʻqotish xavfini koʻrsatgan. G.Biesta oʻlchov davridagi ta’lim haqidagi ishida ta’limning uch vazifasini – malaka berish, ijtimoiylashtirish va subyektlikni shakllantirishni – ajratib, zamonaviy ta’lim siyosatida birinchi vazifa qolgan ikkitasini siqib chiqarayotganini asoslagan. Oʻqituvchi kasbining axloqiy oʻlchami masalasi ham keng tadqiq etilgan. Tadqiqotchilar pedagogik faoliyatning har bir texnik qarori – vazifa tanlash, baho qoʻyish, savolga javob berish tarzi – bir vaqtning oʻzida axloqiy qaror ham ekanini koʻrsatishadi, zero u oʻquvchiga nisbatan muayyan munosabatni ifodalaydi. Bu xulosa mahorat va qadriyatni ikki alohida soha sifatida koʻrish mumkin emasligini nazariy jihatdan asoslaydi. Milliy ilmiy maktabda ta’limning ma’naviy oʻlchami izchil tadqiq etilmoqda. S.Ergashbayevning Oʻzbekiston sharoitida uzluksiz ta’lim tizimi orqali yoshlarning ma’naviy dunyoqarashini rivojlantirishga bagʻishlangan ishida uzluksiz ta’lim tizimi yoshlar dunyoqarashini shakllantirishning asosiy vositasi sifatida koʻrib chiqiladi. Mazkur yondashuv integratsiya masalasi uchun muhim: dunyoqarash shaxsning kasbiy faoliyatidan ajralgan sohada emas, aynan uning kundalik mehnati mazmunida shakllanadi. Demak, ma’naviy yetuklikni kasbiy tayyorgarlikdan ajratib tarbiyalash metodologik jihatdan asossizdir.

METODOLOGIK QISM

Tadqiqotning metodologik asosini sistemaviy, aksiologik va tarixiy-pedagogik yondashuvlarning uygʻunligi tashkil etadi. Sistemaviy yondashuv kompetentlik va ma’naviy yetuklikni ikki mustaqil obyekt emas, balki yagona kasbiy pozitsiyaning oʻzaro bogʻliq tomonlari sifatida koʻrib chiqish imkonini berdi. Uning doirasida integratsiya tekisliklari ajratilib, ular oʻrtasidagi funksional bogʻlanishlar aniqlandi hamda uzilish yuz beradigan nuqtalar belgilandi. Mazkur tahlil integratsiyani mavhum chaqiriq darajasidan aniq tuzilmaviy masala darajasiga koʻtarishga xizmat qildi.

TADQIQOT NATIJALARI

Olib borilgan tadqiqot natijasida kompetentlik va ma’naviy yetuklik integratsiyasining toʻrt tekisligi asoslandi. Maqsad tekisligida mahoratning nimaga xizmat qilayotgani belgilanadi: oʻquvchining rivojlanishigami yoki koʻrsatkichlarni ta’minlashgami. Qaror tekisligida metodik jihatdan maqbul bir necha variant orasidan qadriyatli mezon asosida tanlov amalga oshiriladi. Munosabat tekisligida kasbiy mahorat oʻquvchiga boʻlgan munosabat orqali namoyon boʻladi. Rivojlanish tekisligida esa oʻqituvchining oʻz mahoratini oshirish motivi aniqlanadi: tashqi talab yoki ishning mazmuniga sadoqat. Tadqiqot integratsiya aynan shu toʻrt tekislikda tekshirilishi mumkinligini koʻrsatdi.

MUHOKAMA

Kasbiy tayyorgarlikda mahorat va ma’noning nisbati masalasi xorijiy pedagogik diskursda keskin polemikaga sabab boʻlmoqda. Bahsning bir qutbida kompetensiyaviy yondashuv an’anasi turadi. F.Vaynert kompetensiyani murakkab talablarni bajarishga imkon beruvchi kognitiv va motivatsion resurslar tizimi sifatida ta’riflab, uning tarkibiga qadriyat yoʻnalishlarini ham kiritadi. Mazkur yondashuvning kuchli tomoni aniqlikdadir: u ta’lim natijasini kuzatiladigan va baholanadigan shaklga keltiradi, bu esa tayyorgarlik sifatini nazorat qilish imkonini beradi. T.Haylend bu yondashuvga tizimli tanqid bilan chiqadi. Uning tahliliga koʻra kompetensiyaga asoslangan ta’lim kasbiy faoliyatni mayda, alohida oʻlchanadigan birliklarga boʻlib tashlaydi va shu jarayonda uning yaxlitligini yoʻqotadi. Haylendning fikricha, kasbiy mahoratning eng muhim jihatlari – vaziyatni baholash, noaniqlikda qaror qabul qilish, axloqiy mulohaza – aynan shunday birliklarga boʻlinmaydi va shu sababli kompetensiya roʻyxatlaridan tushib qoladi. Natijada baholanadigan narsa kasbiy faoliyatning oʻzi emas, uning oson oʻlchanadigan qismi boʻlib qoladi. G.Biestaning pozitsiyasi bahsni yanada kengaytiradi. U ta’limning uch vazifasini ajratadi: malaka berish, ijtimoiylashtirish va subyektlikni shakllantirish. Biestaning asosiy tezisiga koʻra zamonaviy ta’lim siyosatida oʻlchanadigan natijalarga e’tiborning kuchayishi birinchi vazifani ustun qoʻyib, qolgan ikkitasini siqib chiqarmoqda. Uning fikricha, ta’lim haqidagi asosiy savol nima samarali degan texnik savol emas, nima uchun yaxshi degan qadriyatli savol boʻlishi kerak, zero samaradorlik har doim muayyan maqsadga nisbatan oʻlchanadi va maqsadning oʻzi texnik mezon bilan tanlanmaydi. Y.Kessels va F.Kortagenning Aristotel an’anasiga murojaati bahsga klassik asos beradi. Ular pedagogik ta’limda umumiy nazariy bilimning ustunligini tanqid qilib, oʻqituvchiga eng zarur bilim turi aniq vaziyatni koʻra bilish va unda toʻgʻri harakatni belgilash qobiliyati ekanini asoslaydi. Mazkur qobiliyat umumiy qoidalarni oʻrganish orqali emas, koʻp sonli aniq vaziyatlarni tahlil qilish va ularda qaror qabul qilish tajribasi orqali shakllanadi. Bu xulosa mazkur maqolada taklif etilayotgan ma’noli vazifa mexanizmining nazariy asosini tashkil etadi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot pedagogik kompetentlik va ma’naviy yetuklikni alohida shakllantirib, keyin birlashtirish mumkin emasligini asoslab berdi. Ular bir jarayonda, qadriyatli tanlovni talab qiluvchi murakkab kasbiy vazifalar ichida birgalikda tarkib topadi. Mahorat imkoniyat beradi, ma’no esa yoʻnalish belgilaydi; birining yoʻqligi ikkinchisini samarasiz qiladi. Tadqiqot integratsiyaning maqsad, qaror, munosabat va rivojlanish tekisliklarini ajratdi hamda uning ajralgan, deklarativ, vaziyatli va yaxlit darajalarini asosladi. Integratsiyani ta’minlovchi uch mexanizm – ma’noli vazifa, qaror asoslash va ma’no refleksiyasi – ishlab chiqildi. Integratsiya uzilishining toʻrt tipi – texnitsizm, deklarativlik, nochorlik va

formalizm – aniqlanib, ularning dastlabki belgilari va oldini olish yo‘llari ko‘rsatildi. V.A.Uspenskiy faoliyatidan qayta tiklangan uch tamoyil – mahoratning xizmat xarakteri, uzoq muddatli natijaga tayyorlik va ishning davomini shogirdlarda ko‘rish – mazkur integratsiyaning tarixiy namunasi sifatida tahlil qilindi. Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi tavsiyalar shakllantirildi: birinchidan, o‘quv vazifalarini bir to‘g‘ri yechimga ega topshiriqlardan qadriyatli tanlovni talab qiluvchi murakkab vaziyatlarga o‘tkazish; ikkinchidan, baholash mezonlariga metodik to‘g‘rilik bilan bir qatorda tanlovning asoslanganligini kiritish; uchinchidan, metodik fanlar mazmuniga qadriyatli o‘lchamni ochiq singdirish; to‘rtinchidan, ma’naviy tarbiyani alohida tadbirlar doirasidan chiqarib, kasbiy tayyorgarlik mazmuniga joylashtirish; beshinchidan, o‘qituvchilarning o‘z qarorlarida mahorat va qadriyat bog‘liqligini ochiq namoyish etishi. Yakuniy xulosa sifatida shuni ta’kidlash lozimki, mahorat qadriyatga nisbatan neytral vositadir: u ham o‘quvchiga, ham ko‘rsatkichga xizmat qilishi mumkin. Oliy pedagogik ta’limning vazifasi esa bo‘lajak o‘qituvchining mahoratini oshirish bilan birga, bu mahorat nimaga yo‘naltirilishi haqidagi savolni uning kasbiy fikrlashining doimiy qismiga aylantirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aristotle. The Nicomachean Ethics / transl. by D. Ross. – Oxford: Oxford University Press, 1980. – 277 p.

2. Успенский В.А. Шашмаком. – Бухара, 1924.

3. Ergashbaev S. O‘zbekiston sharoitida uzluksiz ta’lim tizimi orqali yoshlarning ma’naviy dunyoqarashini rivojlantirish // Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами. – 2025. – T. 1, № 1. – S. 314–316.

4. Hyland T. Competence, Education and NVQs: Dissenting Perspectives. – London: Cassell, 1994. – 166 p.

5. Kessels J.P.A.M., Korthagen F.A.J. The Relationship Between Theory and Practice: Back to the Classics // Educational Researcher. – 1996. – Vol. 25, № 3. – P. 17–22.

6. Weinert F.E. Concept of Competence: A Conceptual Clarification // Defining and Selecting Key Competencies / ed. by D.S. Rychen, L.H. Salganik. – Seattle: Hogrefe & Huber, 2001. – P. 45–65.

7. Ergashbayev S. Uzluksiz ta’lim tashkil etish orqali yoshlarning ma’naviy-falsafiy dunyoqarashini yuksaltirish // Bulletin of Contemporary Researches: Multidisciplinary. – 2025. – Vol. 1, № 1. – P. 10–13.

8. Biesta G.J.J. Good Education in an Age of Measurement: Ethics, Politics, Democracy. – Boulder: Paradigm Publishers, 2010. – 150 p.

9. Mirzaolimjon og‘li M.M., Shohbozbek E. Yangi O‘zbekistonning ta’lim siyosati va universitetlarning yangi modellari // Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari. – 2025. – Vol. 16, № 01. – B. 325–328.

10. Xojimamatov A., Muhammadjonova M. Viktor Aleksandrovich Uspenskiyning ijodiy yo‘li // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. – 2023. – B. 587–591.